

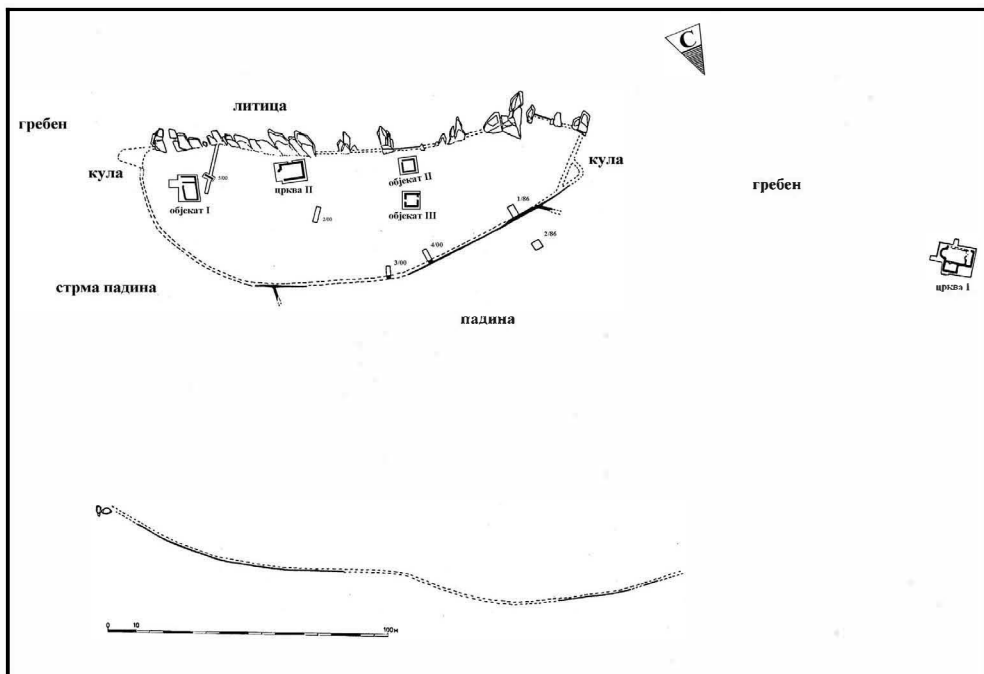
Дејан РАДИЧЕВИЋ
Филозофски факултет,
Универзитет у Београду

ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ РАНОВИЗАНТИЈСКИХ ФИБУЛА НА ТЛУ СРБИЈЕ СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА НАЛАЗ СА ЛИШКЕ ЋАВЕ КОД ГУЧЕ

Апстракт: Приликом истраживања рановизантијског утврђења на Лишкој Тави 2000. године пронађен је и један изузетан археолошки налаз. Ради се о већој гвозденој фибули, украшеној таушираним сребрним и златним нитима. Према свом облику, начину израде и начину украшавања, може се приписати групи фибула VI века, распрострањених у западним и централним деловима Балканског полуострва. Мада типолошки препознатљива, издваја се величином и богатством украса, тако да за сада представља јединствен примерак.

Кључне речи: Лишка Тава, локалитет Град, рановизантијско утврђење, фибула, VI столеће.

О резултатима археолошких истраживања локалитета Град, на брду Тава у драгачевском селу Лис, већ је у литератури било говора. Прва сондирања остатака утврђења, познатих још из описа забележених у другој половини XIX века, обављена су 1986. године и том приликом је установљено да потичу из рановизантијског раздобља (Милинковић 1986: 61–65). Заједно са другим утврђењима на територији данашњег Драгачева (Градина на Јелици, утврђења у Вичи и Вучковици) и изградња утврђења на Лишкој Тави приписана је великом градитељском подухвату који је у унутрашњости Балканског полуострва предузет у време владавине цара Јустинијана I (527–565). Истраживања су настављена тек 2000. и трајала су наредне две године, да би потом, након трогодишњег прекида, била обновљена 2006. године (Радичевић 2002: 37–51; Исти 2006: 31–38). Досадашњим радовима испитивани су бедеми и унутрашњост утврђења, где су истражени остаци три насељива објекта и једне цркве (сл. 1). Осим цркве у југоисточном

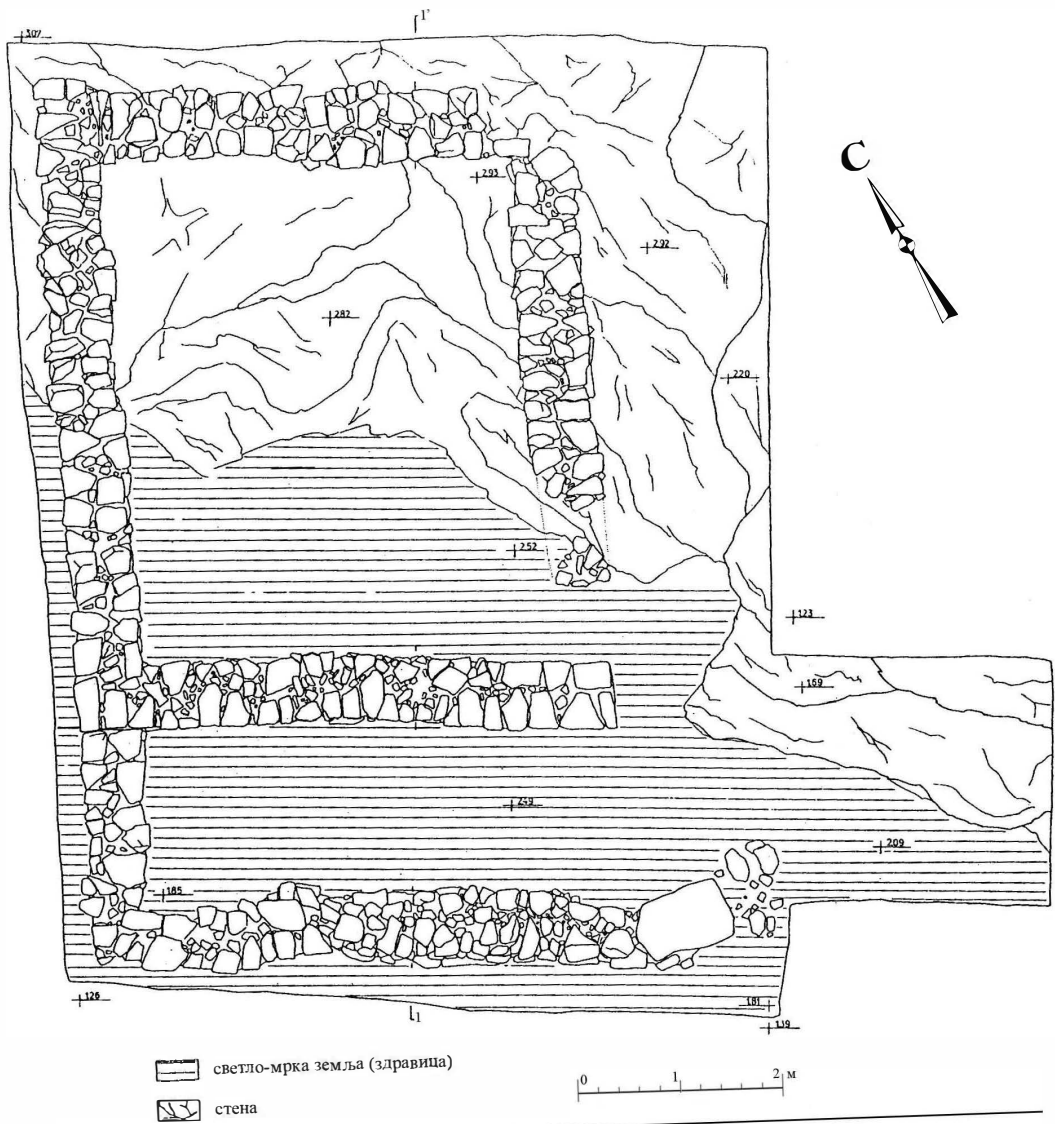

СЛ. 1 Лишка Гава – локалитет Град, скица основе утврђења (по М. Милинковићу, допињено истраживањима 2000-2002. и 2006. године)

FIG. 1 Liška Čava – site Grad, fortification ground plan (after M. Milinković, complemented after investigations in 2000-2002 and 2006)

делу утврђења (Црква II), на северозападној падини Гавае су истражени остаци друге цркве (Црква I), која се највероватније налазила изван простора брањеног бедемима.

Током кампање у 2000. години истражени су остаци грађевине у југоисточном делу утврђења (сл. 1, објекат I), чије постојање је констатовано још приликом сондажних радова у 1986. години. Налазила се на благој падини која на том месту прелази у омањи плато, са истока и североистока омеђен стеном. Грађевина је била правоугаоне основе, спољних димензија 8,8 x 5,3 m, а састојала се од две просторије (сл. 2). Њена северна половина је подигнута непосредно на стени, док је јужни зид био делимично укопан у падину. Зидови су очувани у темељним зонама, широким око 0,65/0,70 m. Грађени су од ломљеног камена средње величине, слаганог у неправилне редове, а као везиво је коришћено блато (сл. 3). У северном делу објекта темељи су очувани у висини од једног или два реда

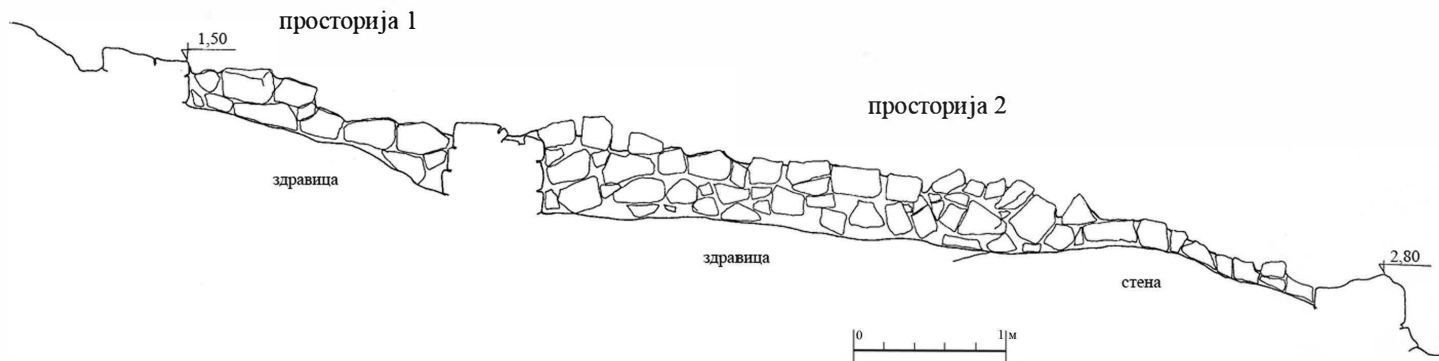

СЛ. 2 Објект I, основа

FIG. 2 Structure I, ground plan

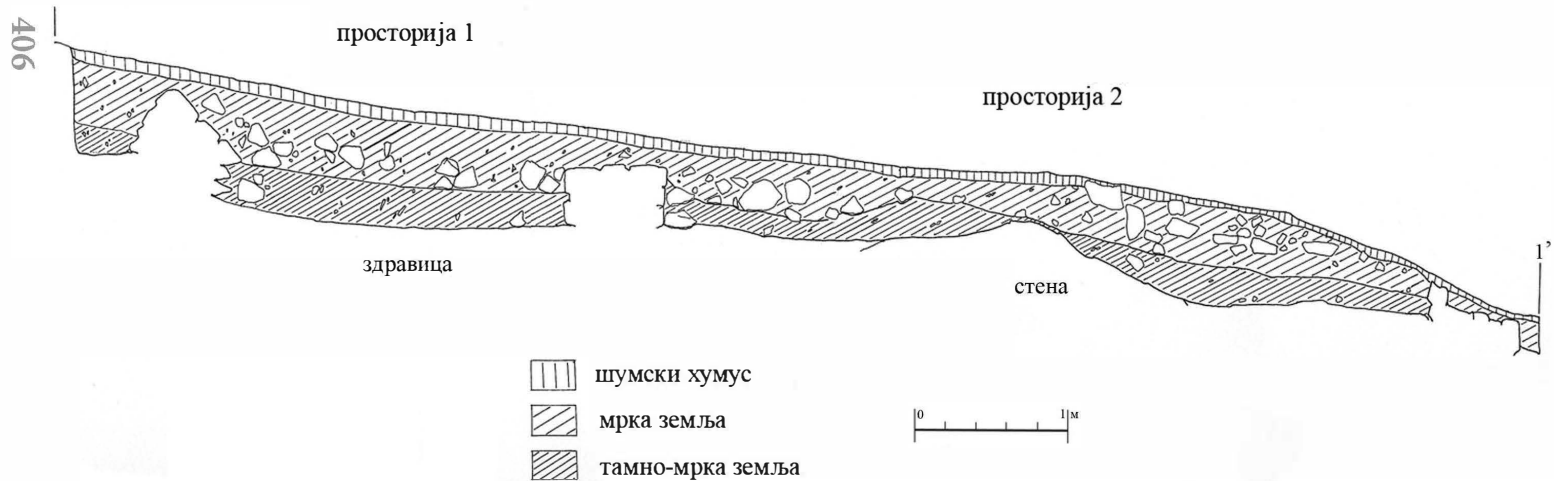
камена, док је нешто боља очуваност у јужној половини, до висине од три-четири реда камена.

Северна просторија је била већа, унутрашњих димензија 5,20 x 4,10 m, а на југоисточном углу се налазио улаз широк 0,80 m. На ову просторију је са јужне стране приздана мања просторија, чије су унутрашње димензије

СЛ. 3 Објекат I, унутрашњи изглед западног зида

FIG. 3 Structure I, internal view of the western wall

СЛ. 4 Објекат I, контролни профил север-југ

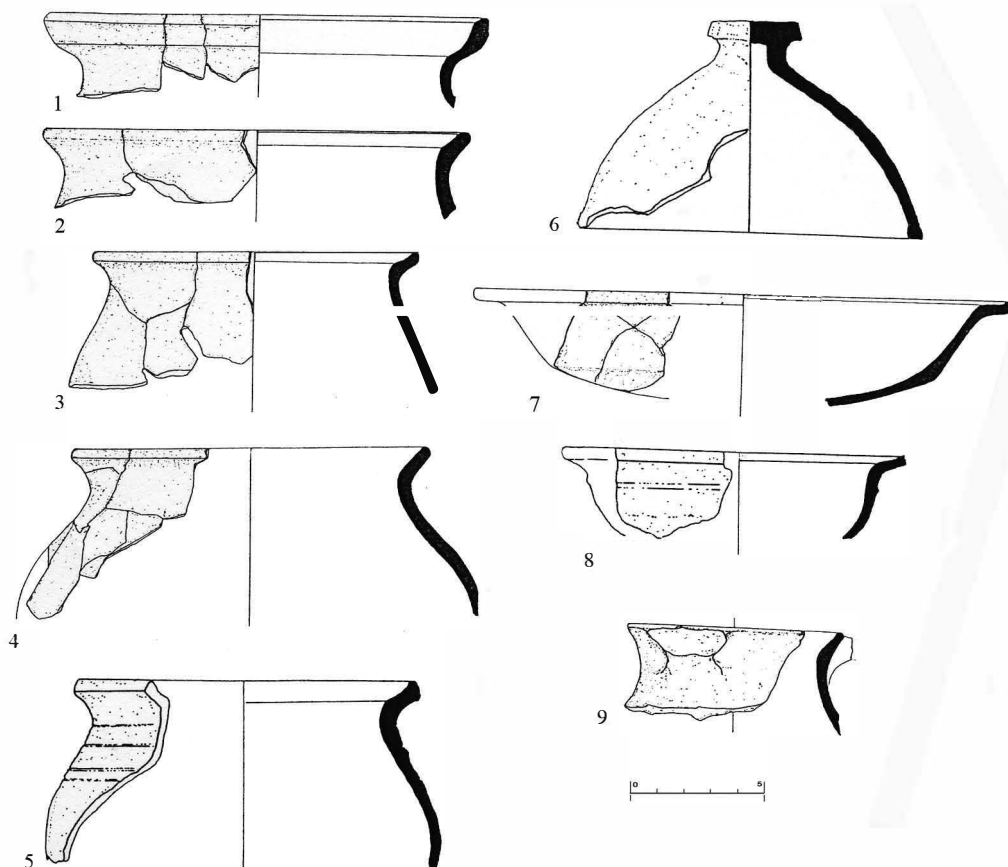
FIG. 4 Control north-south profile

износиле 5 x 1,8 m. Мања просторија на источној страни није била затворена зидом, па се може претпоставити да се ту налазио или улаз у целој ширини просторије или полуотворени трем.

На основу затеченог стања, не може се поуздано закључити да ли су зидови у пуној висини зидани каменом или се, што се чини вероватнијим, над каменим темељима налазила дрвена конструкција. На сличан начин је морала бити решена и кровна конструкција, будући да приликом ископавања нису констатовани остаци покривке од тврђег материјала.

Стратиграфска слика унутар објекта била је прилично једноставна (сл. 4). Испод површинског слоја шумског хумуса започињао је слој мрке земље са ломљеним каменом који је потицао од обрушених зидова. Дебљина овога слоја кретала се између 0,20 m и 0,40 m, а испод њега се налазио слој тамније мрке земље, дебљине од 0,15 m до 0,25 m. Испод слоја тамније земље, на јужној половини објекта, наишло се на слој компактне светлије мрке земље са ситним каменом, која је представљала археолошку здравицу. Здравница је констатована на релативним дубинама од 0,40 m до 0,80 m, пратећи пад терена у правцу севера. У северној половини објекта је слој тамније мрке земље налегао непосредно на стену, која се налазила на дубинама од 0,10/0,15 m до 0,70 m. Ниво стене унутар грађевине био је под блажим падом него што је то на простору северно од објекта, где је нагиб знатно оштрији.

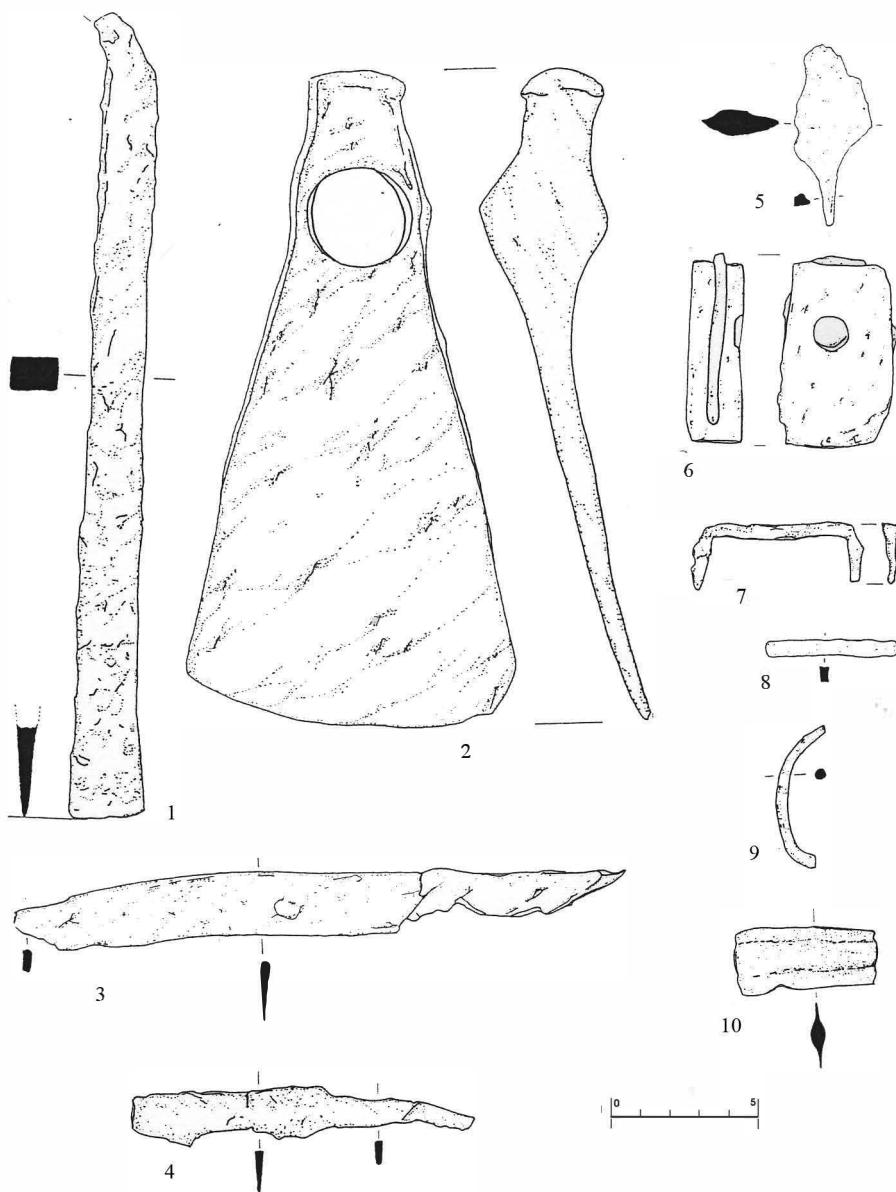
Највећи број покретних налаза из унутрашњости објекта I чинили су уломци грнчарије (сл. 5). Најзаступљенију врсту посуда представљају лонци средње величине, са кратким, косо разгрнутим ободом, често са профилисаним жлебом на унутрашњој страни, мада има и лонаца са нешто дужим и непрофилисаним ободом. Знатно су ређи лонци са ободом разгрнутим нагоре и израженим жлебом са унутрашње стране обода. Усне обода су заобљене или косо засечене, а изузетно су ретки лонци са водоравно засеченом усном. Дна лонаца су равна или благо испупчена. Осим лонаца, проналажени су и делови калотастих поклопаца са дугметастом дршком, као и ретки налази полуплохастих или биконичних здела са водоравно постављеним ободом. Усамљен налаз представља уломак крчага са једном дршком. Сва грнчарија је прављена од релативно пречишћене глине, са додатком песка и ситно дробљеног кречњака. Посуде по правилу нису украшаване, а веома ретко се јавља украс у виду благо наглашених ребара или водоравно урезаних линија. Генерално узевши, већина налаза се може приписати локалној производњи VI столећа, а изузетке представљају тек

Сл. 5 Објект I, налази грнчарије
 FIG. 5 Structure I, pottery finds

спорадични уломци глеђосаних посуда, за које се може претпоставити да су произведени негде на страни.

Поред налаза грнчарије, приликом истраживања објекта I пронађени су и малобројни гвоздени предмети (сл. 6). Изузетак је представљао део двосеклог бронзаног сечива са наглашеним ребром по средини, који највероватније представља секундарно коришћен праисторијски предмет. Изузимајући налаз који би могао бити фрагментована и деформисана гвоздена стрелица са трном за насађивање, остале налазе углавном чине гвоздене алатке и други предмети за свакодневну употребу, очувани у целини или фрагментарно. Ради се о предметима који типолошки сами по себи нису изразито хронолошки осетљиви.

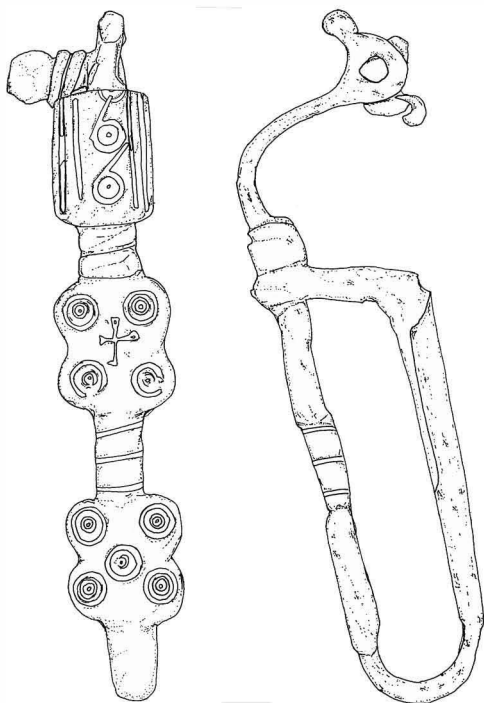
Сл. 6 Објект I, метални налази

FIG. 6 Structure 6, metal finds

Изузетан налаз из објекта I представља фибула пронађена приликом истраживања унутрашњости мање, јужне просторије. Услови налаза нису били сасвим уобичајени. Наиме, пронађена је унутар старог ископа из 1986.

године. Откривена је на релативној дубини од 0,55 m, у мркој, растреситој земљи са по којим каменом средње величине. Очигледно је било да се ради о земљи која је раније прекопавана и са којом је, након ископавања, стара сонда затрпана. У истој земљи су, заједно са рецентним налазима, забележени и малобројни налази веома ситних уломака грнчарије.

Фибула се сада налази у збирци Народног музеја у Чачку, где је заведена под инвентарским бројем А 1678. Припада врсти фибула са посувраћеном стопом, међу којима се према својим технолошко-типолошким карактеристикама може и прецизније одредити. Израђена је од гвожђа, тракасто обликованог лука и стопе, док су сви украсни елементи од сребра и злата (сл. 7 и 8). Њена главна типолошка одлика је кратак, јако повијен лук и изразито дуга стопа. Држач игле је формиран тако што је стопа посувраћена и са два намотаја омотана око корена лука. Глава фибуле је обликована у виду „рога“, кроз који је провучена осовина, око које се налазила опруга за коју је била везана игла.¹ Крајеви осовине су задебљани у виду лоптица прекривених

СЛ. 7 Објекат I, гвоздена фибула

FIG. 7 Structure I, iron fibula

¹ На фибули је била очувана само половина осовине, са два намотаја опруге и делом унутрашње тетиве, како је приказана на цртежу (сл. 7). На фотографијама је приказана након конзерваторског третмана, приликом кога је глава фибуле делимично реконструисана (сл. 8). Конзерваторско-рестаураторски поступак обавили су А. ●лајош, виши конзерватор, управник ●дељења за конзервацију Музеја Војводине у Новом Саду и Д. ●гар, препаратор у истом одељењу Музеја Војводине, у сарадњи са С. Богојевићем, конзерватором Народног музеја у Чачку. У конзерваторској лабораторији Музеја Војводине обављена је и провера врсте материјала од којих су начињени украсни елементи на фибули.

Сл. 8 Изглед фибуле из објекта I

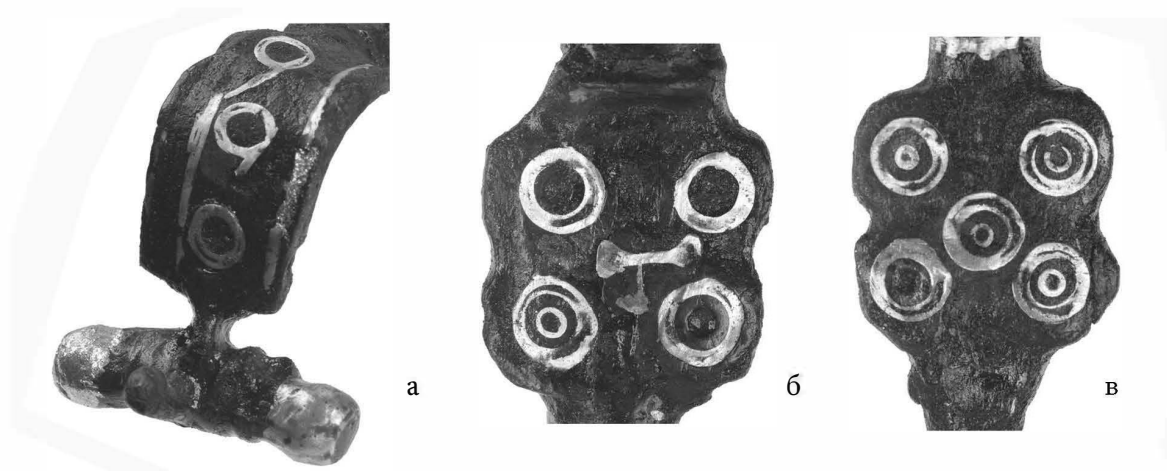
FIG. 8 Fibula from structure I

централном месту другог проширења приказан крст са проширеним крацима (сл. 9б). На суженом делу стопе налазе се три попречне сребрне трачице.

Према свом облику, начину израде и начину украшавања, фибула са Лишке Таве може се убројати у групу рановизантијских фибула које су, на основу досадашње истражености, бројније распрострањене у западним деловима Балканског полуострва, мада је њихова појава позната и на простору централног Балкана. У односу на друге врсте фибула са посувраћеном стопом, главна одлика ове групе фибула је кратак, наглашен лук и изражено дуга стопа. На глави имају три мале јагоде – зрна, две на осовини непосредно уз лук и једну спреда у средини. Код неких примерака уместо средње јагоде на глави се налази „рог“. Постоје различите варијанте у начину обликовања

златом. Дужина фибуле заједно са „рогом“ износи 9 cm. Стопа се састоји од два шира, приближно квадратна поља, лучно увучених бочних страна, која су повезана суженим делом стопе. Укупна дужина стопе износи 6,3 cm, док је држач игле дугачак 5,5 cm.

Лук и стопа су украшени уметнутим нитима од сребра и злата. Средишњи део лука прекрива мотив састављен од кругова са тачком у средини, међусобно повезаних тангентама. Лук је целом дужином са обе стране оивичен са по две трачице (сл. 9а). Спољна трачица дуж ивице луке је златна, док је остали украс од сребра. Стопа је украшена сребрним трачицама. На ширим деловима стопе понавља се украс у виду четири круга са тачком у средини, правилно распоређених у угловима. У центру једног проширења налази се идентичан пети круг (сл. 9в), док је на цен-

СЛ. 9 Фибула из објекта I, детаљи

FIG. 9 Details of the fibula from structure I

лука, који може бити полукружног пресека или тракасто обликован. Израђују се од гвожђа и бронзе, а оне гвоздене су украшаване утисутим сребрним или бронзаним нитима.

Такве фибуле су до сада у литератури називане далматинским или западнобалканским фибулама (Јанкович 1980: 177; Јанковић 1981: 174–175; Uenze 1992: 151–152). На њих је први указао З. Вински бавећи се познатим налазом тзв. *Emanuel* фибуле, пронађене унутар Салоне још у XIX веку, без ближих података о месту налаза (Vinski 1974: 7, tab. I, 1). Емануел фибула је израђена од гвожђа. На глави има три бронзана дугмета облика полиедра с кружним украсом, задебљали лук са остацима сребром таушираног орнаментa и продужену ногу на којој је платирана сребрна плочица са угравираним натписом *Emanuel*. По мишљењу Винског ова фибула припада варираном облику касноцарске Т-фибуле са луковицама, и то по задебљано-скраћеном луку и продуженој ноzi, последњој тј. најкаснијој развојној групи. Датована је око 500. године – направљена је у касном V веку, а била је у употреби почетком VI века, ако не и касније.

Истом приликом З. Вински је указао и на групу типолошки блиских фибула на подручју римске Далмације и панонске Савије, пронађених унутар гробних целина датованих у VI век. По Винском су то деривати *Emanuel* фибуле, варваризованог и веома рустичног облика, који се јављају као карактеристична појава у провинцијалном стваралаштву на касноримским

традицијама од VI века надаље (Vinski 1974: 14, tab. VIII, 1–2). С далматинско провинцијалног тла навео је гвоздену фибулу са бронзом украшеном дугом ногом, пронађену на Дебелом Брду код Сарајева, и мању гвоздену фибулу из једног од гробова, у то време још увек непубликоване некрополе истражене на локалитету Гребље у Книну.² С територије панонске Савије аналогije је пронашао у великој некрополи VI века у Крању и то у два женска гроба, приближно истовремена са книнским гробом (Vinski 1974: 14, tab. VIII, 3, 5).

Највећи број фибула овог типа познат је из Салоне и њене околине (Vinski 1974: 39, tab. XXXIII, 1–8; Buljević i ostali. 1994: 216, 219–220, kat. 3–5). Прављене су од бронзе и гвожђа, понекад украшене оплатом од злата или позлаћена сребра. Нажалост, ови примерци су без ближих података о условима налаза, што отежава њихово поуздано датовање. Због недостатка таквих фибула у гробљима V и раног VI века, као што су она у Михаљевићима и Раковчанима, у којима иначе има другачијих гвоздених фибула, претпостављено је да су ушле у моду после ослобођења Далмације од Источних Гота (Јанковић 1986: 161). Обично се приписују јустинијанској и постјустинијанској епохи VI века и објашњавају као део ношње староседелачког романизираног етноса код кога је још увек тињала римска традиција ношења фибуле на десном рамену.

Аналогне фибуле са територије Босне и Херцеговине, поред поменутих примерака са Дебелог Брда, представљају и појединачни налази из гробова некрополе Корита код Дувна, као и већа гвоздена фибула са локалитета Градац на Илињачи у Горњем Котарацу код Сарајева (Miletić 1979: 160, T. III–IV; Fekeže 1991–2005: 184–185, Sl. 1). Сви примерци су опредељени у другу половину VI века, а фибула из Горњег Котарца се, осим величином, издваја и по доброј изради и богатству украса. Њима би се, по свој прилици, могао приписати и налаз из Гнојнице код Мостара. Према опису Н. Милетић, ради се о богатије украшеној гвозденој фибули са три полиедарска дугмета украшена концентричним кружницама, док је на нози сребром тауширан украс у виду ромбова, крстова и нити (Miletić 1979: 161, нар. 65).

² Из утврђења на Дебелом Брду познато је више различитих фибула израђених од гвожђа, бронзе, а има једна и од сребра. Међу њима се овој групи фибула могу приписати две гвоздене фибуле, од којих је једна тауширана бронзом (Fiala 1985: 128–129, T. VII, 11, 15). Гвоздена фибула из Книна пронађена је у гробу бр. 61, заједно са копчом тзв. медитеранске форме, на основу чега је гроб датоваан у другу половину VI столећа (Vinski 1991: 27, tab. XI, 4, Simoni 1991: 83).

Овој групи фибула блиски су бронзани примерци пронађени на Градини у Биограцима код Лиштице и у базилици код Врбе на Гламочком пољу (Čremošnik 1989: 94, Т. IV, 6; Војановски 1981: 204, сл. 6).

Када је реч о територији Србије, фибуле истог типа до сада су забележене у малом броју, али готово на читавом простору јужно од Саве и Дунава. Територијално најближе аналогije фибули са Лишке Таве представљају две гвоздене фибуле са утврђења Кичер – Градац у селу Парамуну, северно од Пожеге према Косјерићу (Ђурић и Кековић 1989: 28–29, кат. 135–136; Мандић 1995: 28, Т. XVI, 10–11). Сличне фибуле познате су и из околине Београда (Војовић 1983: 73–74, kat. br. 325–327, Т. XXXIII), а забележене су и у некрополама Виминацијума.³ Даље низ Дунав указано је на њихову појаву чак до ушћа Тимока на истоку, где су датоване у последње деценије VI века (Јанковић 1981: 174–175, Т. XVI/7–8). У Виминацијуму је на локалитету Бурдељ у гробу бр. 40 пронађена гвоздена фибула са траговима сребрне инкрустације на луку, док још две гвоздене фибуле потичу из гробова некрополе на локалитету Више гробаља (Зотовић 1981: 102, Т. XI, 1; Ivanišević, Kazanski et Mastykova 2006: 18–19, fig. 9, 10–12). Гроб бр. 40 на локалитету Бурдељ опредељен је у раздобље од друге трећине V до почетка VI века, док су примерци са локалитета Више гробаља приписани другој трећини VI века или нешто каснијем времену (Ivanišević, Kazanski et Mastykova 2006: 119, 122).⁴

Фибула сродна овој групи фибула пронађена је и у једном гробу у Мачванској Митровици. Гроб је датован у прву половину VI века и приписан Гепидима (Ercegović-Pavlović 1980: 38–39, Pl. XVIII, 4). Сличне фибуле су иначе спорадично забележене на простору који се повезује са Гепидима (Csallany 1961: pl. 135, 13; Teodor 1988, fig. 8, 1). Њихову појаву у германској употреби, нпр. у гепидским женским гробовима VI века, још је З. Вински протумачио као културну позајмицу од романизираног староседелачког становништва (Vinski 1974: 40; Buljević i ostali 1994: 216).

³ Једна потпуно очувана фибула истог типа, без података о месту налаза, потиче из збирке И. Фреја и чува се у Народном музеју у Сомбору (Nađ, Nađ 1964: 27, Т. XXXV, 1).

⁴ Фибула пронађена приликом истраживања гроба бр. 40 не може се сасвим поуздано повезати са остацима покојника у овом гробу. Наиме, пронађена је 1,28 m изнад нивелете на којој су откривени већином дислоцирани остаци покојника. Иначе, на некрополи Бурдељ то је усамљен налаз другачији од инвентара проналаженог у осталим гробовима. На другој страни, ради се о налазу који је близак са инвентаром карактеристичним за некрополу Више гробаља, где су различите варијанте фибула са подвијеном стопом проналажене у приличном броју.

Новија истраживања у ширем окружењу Крушевца указала су на постојање фибула овог типа и у централним деловима Србије. Примерци из утврђење Укоса код Град Сталаћа на левој обали Јужне Мораве датовани су у позни VI век (Ђорђевић, Рашковић 2006: 46, Т. VI/10–11), а сличне фибуле су познате и из села Буца, на северним падинама Јастрепца.⁵ На њихову даљу распрострањености ка истоку указују и фрагментован примерак нађен у селу Малошиште код Ниша (Јовановић 1978: 55), као и случајан налаз из Ргоште код Књажевца. Фибула из Ргоште, датована у крај VI века, има лук украшен жлебовима у којима су тауширане бронзане траке, док је дуга стопа украшена ровашењем (Петровић и Јовановић 1997: 90, кат. 12). Поред фибуле из Ргоште и поменутих фибула из Прахова, колико ми је познато, за сада најисточнији налаз фибуле овог типа потиче из села Кошарева код Брезника у западној Бугарској (Даскалов, Трендафилова 2006: 24–25, обр. 5/3).⁶ На основу расположиве грађе, јужна граница распрострањености таквих фибула за сада се шири преко југа Србије, до северозападних делова Македоније, где су приписане групи тзв. варваризованих фибула, датованих у VI или позни VI и рани VII век (Лилчић 1996: 62, 72; Микулчић 1996: 21, сл. 1; Mikulčić 2002: 470, Abb. 388, 3).⁷

У раду је већ указано на старију литературу у којој се појава фибула овог типа првенствено повезује са територијом западног Балкана. Међутим, узимајући у обзир и овде изнете аналогije, очигледно је да се њихово распрострањење може пратити на знатно ширем простору и ту се пред истраживачем налази још увек неразјашњена дилема како у погледу порекла, тако и хронологије фибула. На једној страни је тумачење да су оне „далматинског“ порекла и да се њихова појава на истоку и југоистоку може

⁵ Још увек непубликовани случајни налази, познати из саопштења Д. Рашковића и М. Марић (Рашковић, Марић 2008: 88–89).

⁶ Гвоздена фибула из Кошарева је датована у прву половину VI века, без података о условима налаза. Датована је према налазима византијског новца у околини, па како су најкасније монете у региону из четрдесетих/педесетих година VI века, закључено је да и фибула може најкасније бити из тог времена. На другој страни, аналогije наведене у истом раду (фибула из гроба у Кишсомбору, датована у последњу трећину VI, као и примерци из Аквиса опредељени у последње деценије истог столећа) указују да би се овај примерак могао приписати нешто каснијем времену.

⁷ Према информацији др В. Иванишевића, руководиоца истраживања на Царичином Граду, фибула практично идентична примерку са Лишке Тање нађена је на том локалитету. Налаз је још увек непубликован, а заведен је под бројем теренског инвентара С 2001/292. Нешто је мањих димензија од фибуле са Лишке Тање и разликује је се изразом у бакру/бронзи, док се на стопи налази сличан орнамент.

протумачити сеобама становништва у немирним деценијама позног VI века (Јанковић 1981: 174–175; Јанковић 2004: 46–47). На другој страни стоји мишљење да би се као матична област оваквих фибула могла узети не само простор Далмације, већ читавог Илирика, где су се оне развиле из лучних фибула тракастог лука, произвођених у Подунављу током прве половине V века (Петковић 2008: 477–481). На том се простору време њихове производње, заједно са другим рановизантијским фибулама тзв. „доњоподунавског“ типа, широко одређује у период од последњих деценија V века, до краја VI и почетка VII века. Поуздан одговор на ову дилему, чини ми се, могу пружити само будућа истраживања и нови, добро датовани налази, којима се карта распрострањености оваквих фибула свакако мора употпунити.

На основу изнетих аналогја, мишљења сам да је фибулу са Лишке Таве могуће оквирно датовати у другу половину VI века. Питање њеног прецизнијег датовања остаје отворено до открића неких нових, поузданије датованих аналогја. Њему могу допринети и даља истраживања на истом локалитету, којима ће се можда установити прецизнији оквир трајања живота у утврђењу. Не може се пружити ни поуздан одговор на питање места њене производње. Када је реч о поменутих средним фибулама, до сада се углавном помишљало на Салону, мада за то још увек нема непосредних потврда. Још је З. Вински у вези са Emanuel фибулом оставио отвореним питање да ли је она импортована у Салону или је можда ту и израђена (Vinski 1974: 14). На основу чињенице да је највећи број фибула тог типа ипак познат из Салоне и њене околине, Т. Јанковић се такође сложио да су оне по свој прилици ту и прављене, али је за једноставније фибуле познате из Босне претпоставио могућност да су тамо негде и могле бити рађене (Јанковић 1986: 165).

Фибула са Лишке Таве се, на основу величине, добре израде и украса, може сврстати међу луксузније примерке ове групе фибула. На исти начин као што је З. Вински закључио да је Emanuel фибула највероватније служила неком становнику Салоне истакнутог положаја или као што је за фибулу из Горњег Котарца претпостављено да је могла припадати истакнутом члану посаде утврђења на Илињачи, и за овај примерак фибуле може се рећи да је првобитно морала бити у власништву некога од значајнијих становника утврђења на Лишкој Тави, свакако као ознака његовог истакнутог положаја у световној или црквеној хијерархији.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES:

Војановски, I. 1981

Kasnoantička bazilika u Vrbi na Glamočkom polju, *Glasnik zemljskog muzeja* 35-36, Sarajevo 1981, 195-210.

Војовић, D. 1983

Rimske fibule Singidunuma, Beograd 1983.

Buljević, Z., S. Ivčević, J. Mardešić, E. Višić-Ljubić 1994

Artes minores Salonae Christianae, u: *Salona Christiana*, ur. E. Marin, Split 1994, 213-290.

Vinski, Z. 1974

Kasnoantički starosjedioci u salonitanskoj regiji prema arheološkoj ostavštini predslavenskog elementa, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 59 (1967), Split 1974, 5-51.

Vinski, Z. 1991

Razmatranja o iskopavanjima u Kninu na lokalitetu Greblje, *Starohrvatska prosvjeta* 19/1989, Split 1991, 5-73.

Даскалов, М., К. Трендафилова 2006

Археологически проучвания в околностите на с. Кошарево, Брезнишка община, през 1998-99. г., *Приноси към българската археология* 3-4, София 2006, 21-33.

Ђорђевић, М., Д. Рашковић 2006

Налазишта и налази римског периода на доњем току Јужне Мораве, *Саопштења* 35-36/2003-2004, Београд 2006, 29-60.

Ђурић, Ј., М. Кековић 1989

Накит и кићење из збирки Завичајног музеја Титово Ужице, каталог изложбе, Титово Ужице 1989.

Ercegović-Pavlović, S. 1980

Les nécropoles romaines et médiévales de Mačvanska Mitrovica, *Sirmium* 12, Sremska Mitrovica 1980, 1-69.

Зотовић, Љ. 1981

Некропола из времена сеобе народа са уже градске територије Виминачија, *Старинар* 31/1980, Београд 1981, 95–115.

Ivanišević, V., Kazanski, M., A. Mastykova 2006

Les nécropoles de Viminacium à l'époque des Grandes Migrations, Association des Amis du Centre d'Historie et Civilisation de Byzance, Paris 2006.

Јанкович, Дј. 1980

Позднеантичне фибуле VI–VII веков и Славјане, *Rapports du III Congrès Internationale d'Archéologie Slave*, Bratislava 7–14 septembre 1975, Tome 2, Bratislava 1980, 171–181.

Јанковић, Ђ. 1981

Подунавски део области Аквис у VI и почетком VII века, Београд 1981.

Јанковић, Ђ. 1986

Становништво Балкана у VI–VII столећу: археолошка истраживања, Београд 1986, Филозофски факултет, непубликована докторска дисертација.

Janković, Dj. 2004

The Slavs in the 6th century North Illyricum, *Гласник Српског археолошког друштва* 20, Београд 2004, 39–61.

Jovanović, A. 1978

Nakit u rimskoj Dardaniji, Dissertationes et Monographiae 21, Beograd 1978.

Лилчић В. 1996

Научно-истражувачки пројект Северозападна Македонија во доцната антика и средниот век, Полог, Кичевија, Порече, *Македонско наследство* 2, Скопје 1996, 53–84.

Мандић, М. 1995

Остаци материјалне и духовне културе античког периода и средњег века у ужичком крају, у Ужице – настанак и развој, ур. М. Мандић, Ужице 1995, 21–37.

Микулчић, И. 1996

Средновековни градови и тврдини во Македонија, книга 5, Скопје 1996.

Mikulčić, I. 2002

Spätantike und frühbyzantinische Befestigungen in Nordmakedonien, *Müncher Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte*, Band 54, München 2002.

Miletić, N. 1979

Ranosrednjovekovna nekropola u Koritima kod Duvna, *Glasnik Zemaljskog muzeja* 33/1978, Sarajevo 1979, 141–182.

Милинковић, М. 1986

Рановизантијско утврђење на Лишкој Тави код Гуче, *Зборник радова Народног музеј* 16, Чачак 1986, 61–65.

Nadž, I., P. Nađ, 1964

Katalog arheološke zbirke dr Imre Frey-a, Sombor 1964.

Petković, S. 2007

Fibule u rimskim provincijama na tlu Srbije od I do IV veka n.e., Beograd 2007, Filozofski fakultet, nepublikovana doktorska disertacija.

Петровић, П., С. Јовановић. 1997

Културно благо књажевачког краја, Београд-Књажевцу 1997.

Радичевић, Д. 2002

Археолошка истраживања на Лишкој Тави код Гуче у 2000. и 2001. години, *Зборник радова Народног музеја* 32, Чачак 2002, 37–51.

Радичевић, Д. 2006

Археолошка истраживања на Лишкој Тави у 2002. и 2006. години, *Зборник радова Народног Музеја* 36, Чачак 2006, 31–38.

Simoni, K. 1991

Knin-Greblje – Kataloški opis grobova i nalaza, *Starohrvatska prosvjeta* 19/1989, Split 1991, 75–119.

Teodor, D. G. 1988

Considerații privind fibulele romano-bizantine din secolele V–VII e.n. în spațiul carpato-dunăreano-pontic, *Archeologia Moldovei* 12, Iași 1988, 197–233.

Uence, S. 1992

Die spätantiken Befestigungen von Sadovec (Bulgarien), Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, Band 43, Munich 1992.

Fekeže, L. 1991–2005

Kasnoantičko utvrđenje na lokalitetu Gradac na Ilinjači u Gornjem Kotarcu kod Sarajeva (nastavak), *Glasnik Zemaljskog muzeja* 46, Sarajevo 2005, 175–193.

Fiala, F. 1895

Izvještaj o iskopinama na Debelom Brdu kod Sarajeva godine 1894, *Glasnik Zemaljskog muzeja* 7, Sarajevo 1895, 128–130.

Csallany, G. 1961

Archäologische Denkmäler der Gepiden in Mitteldonaauraum, Budapest 1961.

Čremošnik. I. 1989

Rimsko utvrđenje na Gradini u Biograncima kod Lištice, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu* 42–43/1987–1988, Sarajevo 1989, 83–116.

Dejan RADIČEVIĆ

Faculty of Philosophy, University of Belgrade

**CONTRIBUTION TO THE INVESTIGATIONS OF
THE EARLY BYZANTINE FIBULAE IN THE
TERRITORY OF SERBIA CONSIDERING
PARTICULARLY THE FIND FROM LIŠKA ĆAVA
NEAR GUČA**

An exceptional archaeological find has been discovered in the course of investigation of the early Byzantine fortification at Liška Ćava near Guča (western Serbia) in 2000. It is rather large fibula decorated with silver and gold inlays. According to its shape, way of manufacture and decoration it belongs to the early Byzantine fibulae, which are rather frequent finds in the western parts of the Balkan Peninsula in the second half of the 6th century. Their main characteristics are short bow and long bent foot.

Although typologically familiar, the fibula from Liška Ćava stands out because of its size, quality of manufacture and lavish decoration so it could be so far considered as a unique specimen. It could be assumed that it originally must have belonged to some of rather respectable inhabitants of the fortification at Liška Ćava as the mark of his prominent position in the secular or church hierarchy.